

TÜRKİYE'DE YENİ ANAYASA TARTIŞMALARININ VE 1982 ANAYASASI' NIN VERGİSEL HÜKÜMLERİNİN TOPLUMSAL SÖZLEŞME TEORİSİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Engin HEPAKSAZ*
Tekin AKDEMİR**

ÖZ

Anayasalar, toplumsal yaşamın genel kurallarını düzenleyen en temel hukuksal metinlerdir. Bu metinlerin toplumun bütününe ilgilendirmesi ve toplum halinde yaşamın genel kurallarını düzenlemesi nedeniyle, pek çok toplumsal düşünür anayasaların toplumsal sözleşme modeli çerçevesinde hazırlanması ve değiştirilmesi gerektiğini ifade eder. Bu çalışmada, anayasa değişikliğinin gündemdeki yerini koruduğu Türkiye'de; yeni bir anayasanın yapımında ya da anayasanın maddelerinin değişiminde sosyal sözleşme teorisine uygun hareket etmenin önemi öne çıkarılmaktadır. Ayrıca anayasa'da yer alan vergisel hükümler sosyal sözleşme teorisi açısından değerlendirilmektedir. Çalışmada anayasada yer alan vergisel hükümlerin, toplumsal sözleşme teorisinin anayasal boyutta uygulama alanını yansıtan devletin gücünün belirli ve kalıcı sınırlar dahilinde kullanılması ve siyasal eşitlik kriteri ile çelişen hükümler içerdiği ve vatandaşların vergisel yükümlülüklerinin iyi tanımlanmadığı tespit edilmiştir. Çalışmada son olarak bu çelişkilerin giderilebilmesi için ne gibi önlemler alınabileceği tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal, Sözleşme, Sosyal Sözleşme Teorisi, Anayasal Sözleşme, Anayasanın Vergisel Hükümleri, Anayasanın Vergisel Hükümlerinde Sosyal Sözleşme.

THE EVALUATION OF THE NEW CONSTITUTION DEBATES AND TAX PROVISIONS OF THE 1982 CONSTITUTION IN TERMS OF SOCIAL CONTRACT THEORY IN TURKEY

ABSTRACT

Constitutions arranging the general rules of social life are the most fundamental legal texts. A great many social philosophers suggest that Constitutions should be prepared and arranged of the framework of the social contract model, since they interest the whole society and arrange the major rules of living as a society. In this study, during the period in which Constitutional arrangement is on agenda, the significance of acting in accordance with the theory of social contract in preparing and arranging of a new Constitution is emphasized. Furthermore, the laws of Constitution concerning tax are evaluated in terms of social contract. In the study it has been spotted that the liabilities of citizens in terms of taxation are not well defined and the laws concerning taxation in the constitution contains conflicting items with political inequity and the power of state to remain within the determined and lasting limits which is reflecting the area of application of constitutional dimension of social contract theory. Finally, it has been debated in this study what kind of measures to take in order to solve these conflicts.

Key Words: Social Contract, Social Contract Theory, Constitutional Contract, Tax Provision of Constitutions, Social Contract in Constitutional Provision of Tax.

---

* Yrd. Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü.

** Yrd. Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü.

Makalenin kabul tarihi: Aralık 2010

GİRİŞ

Batı felsefi anlayışında “toplumsal sözleşme teorisi”, hukuk devleti ve anayasa konuları ile bağdaştırılan önemli bir teoridir. Devletin kuruluş ve meşruiyet temelini yanı sıra, toplumu oluşturan bireylerin hak ve yükümlülüklerini açıklayan bu teori; farklı düşünürlerce farklı şekillerde, yoğun bir şekilde tartışmaya konu olmuş ve halen de olmaktadır.

Bir anlamda meşruluğun biçimsel temellerini formüle etmeyi hedefleyen toplumsal sözleşme teorisi (Arslan, 2005: 46), bir çok ülkede yeni bir anayasanın yapımı, mevcut anayasaya yeni maddeler eklenmesi ya da var olan anayasa maddelerinin değiştirilmesi hususunda; toplumun önemli bir kesimi ve hatta anayasa düşünürleri tarafından yoğun olarak gündeme getirilmektedir. Bu kapsamda teori; anayasalarda bireylerin hak ve yükümlülükleri ile, devletin görev ve yetki sınırlarının ne olacağına dair tartışmalara önemli ölçüde rehberlik etmektedir. Bu tartışmalar birçok ülkede olduğu gibi ülkemizde de son yıllarda giderek ivme kazanmıştır. Tartışmaların önemli bir odak noktasını ise, yeni bir anayasanın veya mevcut anayasanın değiştirilmesine ilişkin düzenlemelerin kim tarafından ve nasıl hazırlanacağı hususu oluşturmuştur.

Bu çalışmada, acaba batı felsefinde toplumsal sözleşme teorisinin geniş bir yer tutmasının, geniş bir felsefi tartışma alanı oluşturmasının sebebi veya sebepleri nelerdir ve teoriye hangi düşünürler, hangi yönleriyle katkı yapmışlardır? Türkiye’de toplumsal sözleşme teorisine yer veren düşünürlerin görüşleri nelerdir? Bu düşünürlerce teorinin anayasa ile ilişkisi kurulmuş mudur veya kurulması gerekli midir? Acaba toplumsal sözleşme anlayışının anayasal boyuta yansımaları ve bu anlayışla bir anayasa hazırlanması mümkün olabilir mi? Vergileme alanı toplumsal sözleşme mantığıyla hazırlanan bir anayasanın bir parçası olabilir mi? Eğer olabilirse Türkiye’de anayasada yer verilen vergi ve vergi ile ilişkili mevcut hükümler toplumsal sözleşme mantığını ne ölçüde yansıtmaktadır? gibi sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır. Bu sorular doğrultusunda çalışmanın amacını, yeni bir anayasa yapılması veya mevcut anayasanın değiştirilmesi durumunda toplumsal sözleşme teorisi perspektifinden nasıl bir vergi anlayışının söz konusu olabileceği oluşturmuştur.

Bu kapsamda çalışmada ilk olarak toplumsal sözleşmenin anlamı ve önemi batı felsefi perspektifinden değerlendirilmeye çalışılmış ve teoriyle ilgili düşünürlerin görüşlerine yer verilmiştir. Daha sonra Türkiye’de yeni bir anayasanın yapılması ya da mevcut anayasanın hükümlerinin değiştirilmesi konusunda, anayasa hukukçuları ve bazı düşünürlerin sosyal sözleşme teorisi açısından yaklaşımları değerlendirilmiştir. Tüm bu bilgi, görüş ve değerlendirmelerden sonra, toplumsal sözleşmeden ne anlaşıldığı veya anlaşılması gerektiği konusu ile teorinin anayasal boyutta uygulaması irdelenmeye çalışılmıştır. Çalışmada son olarak, Türkiye’de anayasada yer alan vergi ve vergi ile ilişkili hükümlere

yer verilerek ilgili hükümlerin toplumsal sözleşme teorisi yönünden değerlendirilmesi yapılmıştır.

I. BATI FELSEFİNDE DEVLETİN MEŞRUIYETİNE İLİŞKİN İKİ ÖNEMLİ KAVRAM

Toplumsal (sosyal) sözleşme teorisi, Batı felsefesi anlayışında devletin kuruluşu ve meşruiyetini açıklamada kullanılan temel teorilerden biridir. Bu teoriyi açıklamakta kullanılan en önemli kavram ise “*başlangıç durumu*”dur. Bu durum, farklı düşünürlerce değişik şekillerde adlandırılmıştır. Örneğin modern siyasi felsefeciler “başlangıç durumu”nu “*doğa durumu*”, John Rawls “*başlangıç konumu*”, David Gauthier “*başlangıç pazarlık konumu*”, James M. Buchanan ise “*başlangıç noktası*” olarak adlandırmıştır (SEP, 2007).

Başlangıç durumunun temel özelliği, bu aşamada henüz hakların kurulmamış olmasıdır. Hakların kurulmadığı bir başlangıç durumu veya devletsiz (anarşist) bir ortamda ise; bireyler arasında bir *toplumsal sözleşme*, *gönüllü mübadele* ve *anlaşma* olması da söz konusu değildir. Bireyler arasında bir mübadele olsa bile bunun büyük olasılıkla bir zorlama ve baskı tehdidinden kaynaklanma ihtimali söz konusudur. Bu sebeple hakların açık bir şekilde kurulması ve başlangıç durumundan sözleşme ortamına geçilmesi, ancak bireyler arasında gönüllü mübadele ve ortak rıza ile mümkün olmaktadır (Holcombe, 1994: 34-35).

Başlangıç durumundaki insan yaşamını “kötü, yalnız, yoksul, vahşi ve kısa” olarak tanımlayan ve bu tanımdaki insanı “*doğa insanı*” olarak adlandıran düşünürler (Thomas Hobbes) olduğu gibi (Buchanan, 2001: 3-4), başlangıç durumunun “*statüko*” olduğunu (Buchanan, 1975: 78) ve statükonun da gerçekte var olan kural ve kurumları kapsadığını savunan düşünürler de (James M. Buchanan) vardır (Ehman, 1997: 216). Diğer taraftan, başlangıç durumunu; *tarihi bir gerçek*, mümkün *tarihi bir an* olarak gören siyasi düşünürlerin yanı sıra, tamamen *hipotetik (kurgusal)* olarak kabul eden düşünürlere de (David Hume, David Gauthier, John Rawls, Jean Jacques Rousseau, Immanuel Kant gibi) rastlanılmaktadır (Yayla, 2003: 60).

Yukarıdaki açıklamalar, başlangıç durumu ile toplumsal sözleşme teorisi arasında mantıksal ilişkiye işaret etmektedir. Bu mantıksal bütünlük ilişkisi ile hakların kurulmadığı ortamdan (doğa durumundan) hakların kurulduğu ortama (toplumsal sözleşme ortamına) geçilmiş olmaktadır. Bu geçişteki temel dayanak noktası ise “*siyasi toplumun temeli, toplumu oluşturan bireyler arasındaki karşılıklı anlaşma ve rızaya dayanmaktadır*” düşüncesini yansıtmaktadır. Belirtilen düşünceden yola çıkarak başlangıç veya doğa durumundan hakların kurulduğu sözleşme ortamına geçildiğinde, batı felsefi düşünürlerinin üzerinde yoğunlaştığı iki alan karşımıza çıkacaktır. Bunlardan birincisi özellikle devletin yasallığı ve meşruiyetine ilişkin olarak ortaya konulan “*siyasal iktidar teorisi*”, ikincisi ise özellikle David Gauthier gibi ahlak sözleşmecilerinin inceleme ala-

nını oluşturmuş olan sözleşmenin başlangıcına ilişkin “*ahlak teorisi*” ve kurallarını içeren fikirlerdir. Bunlardan siyasal iktidar teorisi, devletin yasal ve meşru otoritesinin toplumdan alınan izinden kaynaklandığını belirtirken, sözleşmeci ahlak teorisi ise, ahlak kurallarının, normatif gücünü bir toplumsal sözleşme, gönüllü mübadele ve karşılıklı anlaşma fikrinden aldığını belirtir (SEP, 2007). Bu açılarından değerlendirildiğinde, toplumsal sözleşme teorisinin daha çok devletin kuruluşu ve meşrulaştırılmasına ilişkin olarak ortaya konulduğu söylenebilir. Toplumsal sözleşmeye onay veren tüm toplum bireyleri bu sözleşmeye rıza gösterdikleri sürece, devlet tarafından sözleşmeye uyulması konusunda bir yaptırım söz konusu olmayacak ve sözleşme kararlarının uygulanması devlet tarafından taahhüt edilmiş olacaktır (Jasay, 1998: 151). Anılan varsayımların iyi işlediği bir piyasa ekonomisinde ise, kendiliğinden işleyen bir gönüllü mübadele sürecinin varlığı sebebiyle, dışarıdan üçüncü bir faktörün yaptırımına gerek olmayacaktır (Mueller, 1993: 411).

II. TEORİYE YAPILAN KATKILAR

Batı felsefi anlayışında başlıca toplumsal sözleşme teorisyenleri olarak, Thomas Hobbes, John Locke, Immanuel Kant ve Jean Jacques Rousseau’yu sayabiliriz. Belirtilen teorisyenlerin yanı sıra, John Rawls, Robert Nozick, David Gauthier ve James Buchanan’ın yakın geçmişteki ve günümüzdeki çalışmaları da teoriye önemli katkılar sağlamış ve sağlamaktadır. Bu yazarlar, iktisadi konulardaki düşüncelerini Adam Smith’in 18. yüzyıldaki yazılarından, felsefi başlangıç noktalarını ise, Thomas Hobbes ve John Locke’un 17. yüzyıldaki yazılarından türetmişlerdir (Rowley, 2002: 55).

Toplumsal sözleşmenin bir kavram olarak kullanılmaya başlandığı 17. ve 18. yüzyıllardaki anlamı ağırlıklı olarak; “*siyasi toplumun temeli, toplumu oluşturan bireyler arasındaki karşılıklı anlaşma ve rızaya dayanmaktadır*” şeklinde kendini göstermiştir (Kelly, 1992: 208). Bu devrin düşünürlerinden, Locke bu kavramı meşruti yönetimi haklı çıkarmak, Rousseau ise devrimi haklı çıkarmak için kullanmış iken, 20. yüzyılın düşünürlerinden Rawls, ezildiğini düşündüğü sınıfların haklarını savunmak üzere bir referans olarak kullanmıştır (McClelland, 1996: 172).

Thomas Hobbes’a göre sözleşmeci toplumun oluşumu ve dolayısıyla *egemenin* ortaya çıkışı, bizim güvenlikten yoksun olduğumuz *doğa durumundaki* “*herkesin herkese karşı savaşı*” halinden kaçmak isteğimizin bir sonucudur (Solomon, 2004: 84). Çünkü Hobbes’cu bakış açısına göre, doğa durumunda her insan diğer bütün insanlara karşı bir savaş durumundadır ve düzen ve güvenliğin sağlanması için her bir birey doğal özgürlüğünü, bu düzen ve özgürlüğün korunmasını garanti eden egemene bırakmalıdır. Sonuçta, Ona göre anarşist kaosun yegane alternatifi, devlet gibi otoriter bir kurumun oluşturulmasıdır (Brennan ve Buchanan, 1980: 4). Diğer bir deyişle insanın insanın kurdu olduğu tam bir savaş halinden, insanların aralarında bir sözleşme yaparak ve özgürlük-

lerinden vazgeçerek oluşturdukları teşkilatlanma tarzına geçilmelidir. Bu noktada insanlar adeta şöyle derler: "*Senin de hakkını ona bırakman ve onu bütün eylemlerinde benim yaptığım gibi yetkili kılman koşuluyla, kendimi yönetmek hakkımı bu kimseye ya da kurula bırakıyorum ve onu yetkili kılıyorum*" (Holcombe, 1994: 45). Bireylerin karşılıklı olarak bu anlaşmayı gerçekleştirmesi ile toplumsal sözleşme yapılmış, insanların sahip oldukları hürriyetleri ve hakları bir egemenin yönetimine bırakmaları ile devlet teşkilatı oluşmuş olur. Böylece egemen (devlet) suçları belirler, suç işleyenleri cezalandırır ve tipki monarşik bir yönetim anlayışı gibi herkesin üzerinde mutlak bir egemenliğe sahip olur (Pennock, 1989: 11).

John Locke'a göre "*doğa durumu*"ndaki insanlar daha güvenli bir biçimde, hakları güvenceye alınmış olarak yaşamak üzere sivil topluma geçmek ihtiyacı duymuş ve bu amaçla sözleşme yapmışlardır. Oluşturulan siyasal yönetim veya organizasyonun amacı da bu hakların korunmasıdır. Bu amacı aşan bir güç kullanımında ise, meşruluğunu yitirecek olan devlete karşı vatandaşların "*direnme hakkı*" doğmaktadır (Erdoğan, 1993: 21-22). Locke'un teorisinde insanlar doğa durumundan siyasi toplum haline geçerken, Hobbes'un teorisinde olduğu gibi, bütün haklarını devlete tevdi etmiş olmamaktadırlar. Hobbes, kendi çıkarının peşinde olan bireyi icat ederken, Locke doğuştan özgürlüklere sahip olan bireyi ortaya çıkarmıştır. Özetle, Hobbes'un insan tabiatının olumsuz tarafını, Locke'un ise olumlu tarafını idealize ettiği söylenebilir (Yayla, 2003: 32).

Jean Jacques Rousseau ve Immanuel Kant'la beraber, Hobbes ve Locke'nin görüşlerinden farklı olarak; toplumsal sözleşme teorisinin yavaş yavaş "*rasyonel bir tasarım*" haline dönüştüğü görülür. Rousseau toplumsal sözleşmenin tarihin herhangi bir döneminde insanların doğa durumundan medeni hale geçmesi şeklinde gerçekleştiğini düşünmemekte, teoriye sadece hür olarak doğan insanların neden devletin otoritesi altına girdiklerini izah etmek için müracaat etmektedir (Rousseau, 1999: 14). Kant'a göre ise, insanlar kendilerinin uyacakları yasaları yine kendileri koyan otonom varlıklardır. Böylece "*İnsanlık için evrensel bir örnek, evrensel bir kanun olabilecek bir kurula göre hareket et*" veya "*Öyle bir yasaya göre hareket et ki, aynı zamanda onun evrensel bir ilke olmasını isteyebilesin*" ilkelerini koyan otonom bireylerin birlikteliğinden genel bir irade doğar. İşte bu genel irade, insanların oluşturduğu zihni toplumsal sözleşmenin ifadesidir (Kant, 1986: 170). Kant'ın toplumsal sözleşme anlayışı da tarihin herhangi döneminde gerçekleşmiş bir olgu değil, tamamen rasyonel bir zemine oturan ve onun teorik akıl ile pratik akıl arasında yaptığı kesin ayırma dayanan *kurgusal, hipotetik* bir teoridir (Friedrich, 1963: 178).

Siyasi kurumların işleyişini belirleyen ilkelerin ortaya konması için insanların bir araya gelip sözleşme yaptıkları fikrini savunan (Bix, 1999: 98) Rawls'a göre, gerek toplumsal sözleşme anlayışı, gerekse de toplumsal sözleşmeyi gerçekleştiren bireyler *hipotetik* olarak tasarlanmıştır. Adalet ilkeleri de bu "*hipotetik doğa durumu*"nda belirlenmektedir (Callinicos, 2000: 44). Rawls'un top-

lumsal sözleşmeyi gerçekleştiren insan tipi, modern iktisat düşüncesindeki rasyonel insandır. Buna göre sözleşme sırasında her birey mümkün olduğunca kendi çıkarlarını geliştirmeyi düşünür. Diğer bir deyişle eşitliğin hakim olduğu bir başlangıç konumunda bir araya gelen insanlar, toplumsal işbirliğinden doğan yararların hangi adalet ilkelerine göre dağıtılacağını tespit eder (Rawls, 1971: 12). Söz konusu dağıtımda her rasyonel insanın, öncelikle sahip olmak isteyeceği haklar ve özgürlükler, fırsat ve yetkiler, gelir ve zenginliklerin eşit dağıtımını sağlayacak adalet ilkeleri seçilir (Kilcullen, 1996).

Rawls'a göre, bireyler kendi özel durumlarını bilmedikleri (toplumdaki yerlerini, sosyal konumlarını veya hangi sınıfa ait olduklarını, etnik veya ırksal statülerini, becerilerini, psikolojik eğilimlerini ve hatta zeka kapasiteleri ile cinsiyetlerini dahi) bir "*cehalet perdesi*" arkasından tercih yaparlar (Brennan ve Buchanan, 1980: 3). Söz konusu kavramı Rawls 1971 yılında yazmış olduğu "Bir Adalet Teorisi" adlı kitabında adalet ilkelerinin türetilmesinde kullanırken, James Buchanan ve Gordon Tullock 1962 yılında yazmış oldukları "Oybirliğinin Hesabı" adlı kitaplarında cehalet perdesi yerine "belirsizlik perdesi" kavramını kullanmışlardır (Buchanan, 1988b: 10).

Rawls'un rasyonel bireylerinin "*cehalet perdesi*" koşullarında bulunduğu "Başlangıç konumu"ndan türetilen iki ilke; "*Özgürlük İlkesi*" ve "*Farklılık İlkesi*"dir. Birinci ilkeye göre; her birey, herkes için en geniş temel eşit özgürlük ile uyumlu olacak şekilde, eşit hakka sahip olmalıdır (Rawls, 1987: 5). İkinci ilkeye göre ise, sosyal ve ekonomik eşitsizlikler; adil tasarruf ilkesi ile uyumlu olacak şekilde en az avantajlı olanın azami yararına olmasının yanı sıra, adil fırsat eşitliği koşulları altında herkesin durum ve işlerine uygun olarak düzenlenmelidir (Rawls, 1987: 5). Rawls'un "eşit özgürlük ilkesi" olarak tanımladığı birinci ilke, konuşma ve temsil özgürlüğü, düşünce ve vicdan özgürlüğü, mülkiyet özgürlüğü, hukukun üstünlüğüne dayalı olarak keyfi tutuklama olmaması özgürlüğünü kapsar ve bu özgürlüklerin eşit dağıtımını öngörür (Callinicos, 2000: 45-46).

Rawls'un toplumsal sözleşmeyi çatışmasızlığı varsayan bir araca dayanarak türetmesine karşılık, aynı şeyi, asıl felsefi ilgisi çatışmanın hayatın temel şartı olduğu bir dünyada, devlet gücünün ahlaki sınırlarının belirlenmesi olan Robert Nozick için söylemek mümkün değildir. Rawls *hipotetik* bireylerin yaşadığı metafizik öte bir dünyada yaşarken, Nozick gerçek dünyada kalmayı tercih etmektedir (Rowley, 2002: 61-62).

Bir ahlak sözleşmecisi olarak kabul edilen David Gauthier'in "Anlaşmaya Dayalı Ahlak" adlı eserindeki projesi, ahlaki şüpheciliği yenmek üzere akılcı bir ahlak temelinde bir sözleşme yaklaşımını esas almaktadır. Sözleşme durumunu bir pazarlığa benzetip, pazarlığın çözümünü "*maksimum görelî kabul*" fikrinde arayan Gauthier'e göre, her bir pazarlığa katılan kişi, diğerlerinin kabulüne bağlı olarak kendi ideal sonuçlarını ortaya koyacaktır. Bu noktada Gauthier; rasyonel sonucun, pazarlık için her grubun görelî bir kabul olarak maksimum içeri-

sindeki bir minimumu (*maximin ilkesi*) sağlayan bir sonuç olduğunu iddia etmektedir (Gauthier, 1986: 18). Rasyonel sözleşmecilerin kabul edeceği ve uyaçağı ahlaki normlar, *Locke Koşuluna* bağlı olarak bir sözleşmecinin, diğer sözleşmecinin durumunu kendi faaliyetinden dolayı kötüleştirmediği davranış içerisindeki bir pozisyondan başlayan ve “*maksimum görelî kabul*” kuralı üzerinde anlaşmaya varmada kullanılacak olan normlardır. Gauthier, insanların bir “*cehalet perdesi*” arkasından tercihte bulduklarını kabul eden Rawls'dan farklı olarak sözleşme açısından insanların kendi sıfat ve nitelikleri hakkında tamamen bilgi sahibi olduklarını kabul etmektedir (SEP, 2007).

James M. Buchanan'a göre, toplumsal sözleşmenin yapıldığı bir durumda, devlet denen organizasyonun taahhüdü altında tüm gruplar karşılıklı avantajlar elde etmektedirler. Bu organizasyonun taahhüdü altında karşılıklı avantajlar elde edilmiş olduğunun tek ölçütü ise, anlaşmaya varılmış olmasıdır (Tullock ve Buchanan, 1967: 250). Rawls'ın yaklaşımında olduğu gibi Buchanan'ın sözleşmeci yaklaşımında da, yetenek, kabiliyet, iş, görev ve sosyal durum açısından farklı düzeylerdeki bireyler, gelecekle ilgili pozisyonlarında bir ‘*belirsizlik*’ koşulu altında bulunmaktadır. Ancak Rawls'da bireyler kendi özel durumlarını bilmedikleri bir “*cehalet perdesi*” arkasından seçimde bulunurlarken, Buchanan'ın yaklaşımında bireyler, gerçek bir belirsizlik koşulunu, gerekli güvenlik motivasyonlarına uygun davranış kalıplarını benimsemenin bir aracı olarak kullanılmaktadır. Diğer taraftan Rawls sözleşmenin başlangıç konumunda dağıtım ilkelerini belirlerken, kendisinin geliştirmiş olduğu “*farklılık prensibi*”ne bağlı kalırken, Buchanan ise sadece bireylerin farklı durumları üzerinde değil, sözleşme sürecinde mümkün birçok alternatif üzerinde durarak ‘*sonuç*’ yerine ‘*süreç*’ üzerinde yoğunlaşmaktadır (Buchanan, 1977: 267). Yukarıdaki nedenlerden dolayı James S. Fishkin, Buchanan'ın sözleşmecilerini bir “*ince perde*” arkasından işlem yapan yüksek bilgi düzeyine sahip kişiler, Rawls'un sözleşmecilerini ise bir “*kalın perde*” arkasından işlem yapan düşük bilgi düzeyine sahip kişiler olarak değerlendirmektedir (Fishkin, 1989: 183).

III. TÜRKİYE'DE BAZI ANAYASA DÜŞÜNÜRLERİNİN TOPLUMSAL SÖZLEŞME ÜZERİNE FİKİRLERİ

Son yıllarda yoğun olarak gündemde olan yeni anayasa tartışmalarında sık sık anayasanın toplumsal bir sözleşme, mutabakat veya bir uzlaşma metni olduğu farklı kesimlerce ifade edilmektedir. Önceki bölümde yer verdiğimiz üzere batı felsefi düşüncesinde toplumsal sözleşme teorisi önemli bir kavram olarak yer tutmakta, bu kavrama ilişkin olarak birçok yazar ve düşünürün görüşleri bulunmaktadır.

Ülkemizde de son yıllarda yeni bir anayasanın hazırlanması ve içeriği konusunda birçok anayasa düşünürü görüşlerini açıklamaktadır. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde, Türkiye'deki bazı anayasa hukukçuları ile düşünürlerinin toplumsal sözleşme teorisiyle ilgili fikirlerine yer verilmiştir. Onu izleyen

bölümde ise toplumsal sözleşme kavramından, anayasal boyuta taşımak üzere somut olarak neyin anlaşıldığı ve anlaşılması gerektiği konusunun çerçevesi çizilmeye çalışılmıştır. Son olarak, 1982 anayasasının vergisel hükümleri toplumsal sözleşme perspektifinden değerlendirilerek, bazı öneriler üzerinde durulmuştur.

Mustafa Erdoğan, toplumsal sözleşme kavramının gerçekte bir *metaforu* ifade ettiğini ve bu kavramın iki açıdan anlamı olduğunu belirtmektedir. İlk olarak toplumsal sözleşme geleneği açısından anayasalar, devleti kurma kararının temelini oluşturan bir sözleşme olarak görülebilecektir. Toplumsal sözleşme geleneğinin bu noktada en önemli özelliği ise, sözleşmenin toplumla devlet arasında değil, *toplumun kendi arasında yapıldığı* anlayışıdır. Bu durumda devlet, yapılan sözleşmenin tarafı olmamakta, toplumun yapmış olduğu sözleşme devleti kurmakta ve ona belirli yetkiler vermektedir (Erdoğan, 2009; 67-68). Bu durumda, anayasanın doğrudan doğruya toplum tarafından, toplumun kendisi arasında yapılmış bir sözleşme metni olduğunu kabul etme gereği doğmaktadır. İşte anayasanın anlamı tam bu noktada kendisini göstermektedir. Anayasa toplumu kuran değil, toplumun devleti kurduğu ve onun sınırlarını gösterdiği bir belgedir. Başka bir anlatımla, Erdoğan'ın görüşünde anayasacılığın özü devletin sınırlanması üzerinde yoğunlaşmakta, devletin meşruluğu da anayasayla öngörülen sınırlar içinde kalmasına bağlanmaktadır (Erdoğan, 2009: 68). Öte yandan, anayasa için "sözleşme" metaforunun kullanılmasının ikinci anlamı da, *anayasaya onay verildiği sürece onunla bağlı olunması*dır. Bu durumda eğer anayasa toplum tarafından onaylanmadıysa veya bu konuda toplumun fikri değişmiş ise, anayasanın da değiştirilebilmesi mümkün hale gelmektedir. Eğer anayasanın değiştirilmesi mümkün değilse ve hatta kolay da değilse, zaten ona bir 'sözleşme' gözüyle bakılamaz. İşte şu anki toplumun kendilerinden önceki toplum tarafından hazırlanmış olan bir belgeyle bağlı sayılmalarının ana gerekçesi de kendilerinin o belgeye onay vermeleri ve rıza göstermiş olmalarıdır (Erdoğan, 2009: 68). Sonuç olarak, Erdoğan'a göre anayasayı toplumsal sözleşme olarak görmenin doğruluk derecesi ne olursa olsun, bu anlayış anayasa meselesinin kavranmasına önemli bir katkı sağlamakta ve bir metafor olarak hem anayasanın kendisinin ve içerdiği hükümlerin hem de anayasanın yapılma sürecinin önemli olduğunu hatırlatmaktadır (Erdoğan, 2007).

Anayasa değişikliği için "tam bir uzlaşma gereği"nden bahsedilmesinin *temenni* olacağını ifade eden Erdoğan'a göre, yeni baştan anayasa yapımının da "tam bir uzlaşma"ya dayanmasına imkan yoktur ve tam bir uzlaşma ancak % 100'e yakın oy oranlarının söz konusu olabildiği otoriter-totaliter rejimlerde mümkündür (Erdoğan, 2010). Uzlaşmadan anlaşılması gereken şey, onun mutlaka karşılıklı taviz verme değil, kısaca "*aramızda ortak olan bir söze gelme*" olduğudur. İnsanlar yapıları gereği her konuda uzlaşmak zorunda değildirler. İnsanların farklılıklarını bir standarda sokma çabalarından ise uzlaşma değil *dayatma* çıkar. Toplumsal uzlaşma esas itibarıyla, "*farklılıkların barış içinde*

bir arada yaşayabilmesinin politik çerçevesi üzerinde mutabakata varma ihtiyacı"nı yansıtır (Ensaroğlu,2006).

Serap Yazıcı, anayasayı: “*bir toplumu oluşturan farklı grupların hangi şartlarda birlikte yaşayabileceklerini gösteren, bu grupların haklarını ve menfaatlerini karşılıklı olarak güvence altına alan ortak yaşama belgesi*” olarak tanımlamakta ve anayasanın bir toplum sözleşmesi olarak adlandırılabilmesi için bu tanımdaki özellikleri içermesi gerektiğini dile getirmektedir. Yazıcı’ya göre, Anayasa olarak adlandırılan ve toplumsal sözleşmeye dayanan böyle bir belgenin hazırlanabilmesi için toplumun tüm kesimlerinin temsil hakkının eşit (siyasal eşitlik) olarak garanti edilmesi, bu kesimler arasında pazarlık, müzakere ve karşılıklı tavizleşme olanağının eşit olarak sunulması, karşılıklı rıza ve muvafakati kapsayan bir uzlaşmaya dayanması ve halkın gerçek temsilcilerinin yer aldığı bir kurucu organ eliyle hazırlanması gerekmektedir (Yazıcı, 2009: 249-250). Yazıcı, Türkiye’nin böyle bir anayasa yapım tecrübesi bulunmadığını ve bu belgelerin halkın katılımı ve serbest iradesiyle hazırlanan belgeler olmadığını belirterek, Türkiye’de yapılan anayasaların hiç birini toplum sözleşmesi olarak kabul edilemeyeceğini ifade etmektedir (Yazıcı, 2009). Yazıcı’ya göre, gerekli diyalog, müzakere, hoşgörü ve uzlaşma ortamından henüz uzak olunması yeni bir anayasa yapımı sürecini zorlaştırmaktadır. Türkiye’de uzun bir süreden beri yaşanan etnik, dinsel, mezhepsel, kültürel ve siyasal kutuplaşma sona erdirilebilirse, toplumu oluşturan farklı grupların serbest ve eşit şartlar altında belirledikleri temsilcilerinin temel meselelerin çözümü için müzakerelere başlayabilmesi ve böylece de yeni bir anayasa yapımının ilk adımlarının atılabilmesi imkan dahilinde olabilecektir (Yazıcı, 2009: 249-250).

Levent Köker, "uzlaşma" ile "toplumsal sözleşme" kavramları arasındaki anlam farkına işaret etmekte ve toplumsal uzlaşmayı "*Belli bir zaman ve mekanda var olan somut toplumsal aktörlerin çıkar ve talepleri arasında ve tümüyle bu çıkar ve talepleri azami ölçüde gerçekleştirme hedefine yönelik stratejik ve dolayısıyla araçsal nitelikte bir 'ödünlüşme'*" şeklinde, toplum sözleşmesini ise "*Tüm zaman ve mekan boyutlarını aşan, bu anlamda evrensellik iddiası taşıyan ve dolayısıyla insanların bir toplumsal-siyasi beraberlik tarzını oluştururken kendi somut konumları, çıkarları ve talepleri doğrultusunda stratejik-aracsal arayışlara girmemelerini gerektiren bir kavram*" olarak tanımlamaktadır. Bu noktada Köker, Rawls’un¹ “*siyasi-toplumsal düzenin temel şartları üzerindeki anlaşma*” konusundaki fikirlerine işaret ederek, "toplumsal sözleşme" anlayışı ve anayasa fikrinin, uzlaşma kavramına tercih edilmesi gereği üzerinde durmaktadır. Çünkü bu noktada uzlaşma kavramı tarihi şartlara ve anayasa sorunuyla ilgili tarafların kendi çıkar ve taleplerine göre değişebilme riski taşı-

¹ John Rawls, bireysel, toplumsal ve siyasi çıkar ve talepleri hakkında hiçbir bilgisi bulunmayan öznelere kendi aralarındaki beraberliği kuracak temel şartlar üzerinde anlaşırken, öncelikle herkesin "dokunulmaz ve vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere eşit olarak sahip olduklarını ifade etmektedir (Bkz: Köker, Erişim Tarihi: 07.07.2010).

maktadır. Dolayısıyla Köker'e göre, Türkiye'nin anayasa sorununun çözümü açısından, anayasayı bir "toplumsal sözleşme" olarak düşünmek gerekmektedir (Köker, 2009).

Adnan Küçük'e göre, demokrasilerdeki anayasa yapma yöntemlerinden birisi² de anayasa yapımının uzlaşmaya dayandığı "sözleşme yöntemi"dir. Bu yöntem, toplumu temsil eden siyasi güçler veya temsili kurucu meclisler ya da seçilmiş bir kurul tarafından "katılma ve uzlaşma" ilkelerine dayanmaktadır. Bu yöntemle yeni baştan bir Anayasa yapılabileceği gibi, mevcut yasama organı tarafından siyasi partilerin uzlaşmaları yoluyla anayasa değişikliği yapılması da mümkündür (Küçük, 2010). Küçük'e göre, eğer "*Demokratik usulle anayasa yapımı ya da değişikliği sadece sözleşme yöntemi ile yapılır*" sözü haklı ise, o zaman demokratik ülkelerin anayasalarına, anayasayı değiştirme kural ve usulü olarak 3/5, 2/3 gibi nitelikli çoğunluk yerine, oybirliği ya da bütün siyasi partilerin uzlaşması şartının konulması gerekirdi. Oysa bu yönde bir hüküm hiçbir demokratik ülke anayasasında bulunmamaktadır. Oybirliği şartının demokratik bir yöntem olmadığını ifade eden Küçük'e göre, oybirliği şartının sağlanması totaliter rejimlere özgü bir durumdur (Küçük, 2010).

Atilla Yayla, "*Anayasa geniş uzlaşmayla yapılmalı veya yenilenmelidir. O sıradan bir kanun metni değildir. Bir toplumsal sözleşmedir, bu yüzden her kesimin katılacağı bir hazırlık ve müzakere süreciyle anayasa değişikliği gerçekleştirilmelidir. Bundan dolayı, anayasaların değiştirilmesi meclislerin basit çoğunluğuna bırakılmak yerine vasıflı çoğunluklara bağlanmaktadır*" savlarının genel doğrular olduğunu kabul etmektedir (Yayla, 2010). Bununla birlikte uzlaşmanın, toplumun yüzde yüz mutabık olması anlamına gelmediğini ve böyle bir durumun toplumun tabiatına aykırı olacağını ifade etmektedir. Ona göre, demokratik olmayan rejimler tam mutabakat sağladıkları veya tam mutabakata yaklaştıkları iddiasında bulunsalar da, bu uzlaşma normal değil, '*manipüle edilmiş*' ve '*çoğulcu olmayan sonuçlu*' bir uzlaşma olacaktır. Bundan dolayı tam uzlaşmanın olduğu bir siyasi rejimde demokrasi beklenmemelidir. Diğer bir ifade ile demokratik rejimlerde ve demokratikleşme süreçlerinde tam bir uzlaşma olması umut edilmemelidir (Yayla, 2010).

Şeref Gözübüyük, sosyal sözleşme teorisinin tarihi gelişimi içerisinde çeşitli amaçlar için kullanıldığını, devleti insan iradesinin ürünü sayan bu teorinin, insanı üstün bir değer olarak kabul ettiğini ve özgürlüklerin gelişmesine yardımcı olduğunu ifade etmiştir (Gözübüyük, 1993: 11).

Kemal Gözler, anayasaya toplumsal sözleşme gözüyle ve değişmez olarak bakan tabii hukuk yazarlarının anayasayı "*akdi karakterde ve siyasal toplumu*

² Küçük, diğer iki anayasa yapım yöntemini ise şu şekilde ifade etmektedir; 1) Anayasanın yukarıdan aşağıya, demokratik olmayan bir usulle yapıldığı "hiyerarşik yöntem", 2) Anayasanın, yasama yetkisine sahip mevcut anayasal kurumlar vasıtasıyla yapılması ya da değiştirilmesini ifade eden "organik yöntem" (Bkz:Küçük, 2010).

oluşturan bireyler arasında yapılmış bir toplumsal sözleşme” olarak gördüklerini ifade etmektedir. Bu sözleşme tüm toplum bireylerinin oy birliğiyle yapıldığı için, değiştirilmesi bütün toplum bireylerinin ortak rızasını gerektirmektedir (Gözler, 1998:110-111). Gözler'e göre, toplumu oluşturan tüm bireylerin herhangi bir konuda birleşmeleri pratikte mümkün olmayacağına göre, bu görüşten, anayasanın değişmezliği sonucu çıkmaktadır. Bu düşüncenin doğru olmadığını ifade eden Gözler, “*değişiklik için birleşemeyen bireyler, nasıl olup ta anayasanın kabulünde birleşmişlerdir*” sorusunu sormakta ve böyle bir sözleşmenin varlığını kanıtlamanın da mümkün olmadığını ifade etmektedir (Gözler, 1998:110-111). Gözler'e göre, anayasanın değişebilirliği yönünde birçok görüş³ olduğu gibi, anayasa değişikliğinin gerekliliği de ampirik olarak ortaya konabilir. Çünkü bütün anayasalar, değiştirilebileceklerini yine kendi öngörmüş, değiştirilme usulünü de yine kendileri düzenlemişlerdir. Bu sebeplerden dolayı, anayasa değişikliğinin gerekliliğini kabul etmek gerekir. Ancak *anayasanın istikrarı* gerektiğinden sık sık değiştirilmemesi gerekir. Diğer taraftan, siyasal yaşamın statik olmaması sebebiyle, anayasaya da “mutlak” bir istikrar tanınmaz. Bu sebeple, değişme gerekliliği ile istikrar ihtiyacını uzlaştırmak için, bir anlamda “*nisbi istikrar*” sağlamak gerekir (Gözler, 1998:112-114).

Adnan Güriz'e göre, sosyal sözleşme tarihsel bir gerçeklik değildir. Sosyal sözleşmenin varsayımsal değeri ise herhangi bir varsayımın değerinden fazla olamaz. Bu nedenle, sosyal sözleşme teorisi devlet denilen sosyal kurumu ve devletin cezalandırma hakkını açıklamada yeterli değildir (Güriz, 2005: 212).

Attila Özer'e göre ise, sosyal sözleşme teorisi popüler bir teori olmakla birlikte, bu teorinin bilimsel esaslara dayandığını, tarihi ve sosyolojik gerekçelere uygun olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü, devletin doğuşunda böyle bir sözleşmenin yapıldığına dair tarihi, sosyolojik ve hukuki hiçbir belirti bulunmamaktadır. Bu tip bir sözleşmenin yapıldığını hiçbir devlet iddia etmediği gibi, bununla ilgili delillerde sunulmamıştır. Bu kapsamda Güriz gibi Özer'inde sosyal sözleşme teorisine karşı görüşleri olduğu söylenebilir. Ancak Özer, sosyal sözleşme teorisinin demokratik rejimin gelişmesinde, hak ve hürriyetlerin korunmasında, çok önemli görevler ifa ettiği gerçeğini kabul etmek gerektiğini belirtmektedir (Özer, 2003: 39).

³ Gözler, anayasa değişikliğinin gerekliliği konusundaki görüşlerini şu beş başlık altında özetlemektedir; 1-) Sosyal gerçeklik dinamik, anayasa kuralları ise statik niteliktedir. Sosyal yaşamdaki hızlı değişime anayasaların da ayak uydurabilmesi gerekmektedir. 2-) Jefferson'un, “*yeni kuşaklar teorisi*”ne göre, eski kuşakların iradesi yeni kuşakları bağlamaz. O halde yeni kuşakların, önceki kuşakların yaptığı anayasaları değiştirebilmeleri gerekir. 3-) Anayasalar da nihayetinde hukuki anlamda birer kanun olduğuna göre, aynen kanunlar gibi değişime tabi tutulabilirler. 4-) Anayasanın değişmezliği ulusal egemenlik ilkesi ile uzlaşmaz. Bir kuşak, gelecek kuşakları kendi kanunlarına tabi tutamayacağına göre, bir halkın her zaman anayasayı değiştirme, yenileştirme ve gözden geçirme hakkı vardır.” 5-) Anayasa yapılması bir bakıma geleceğin planlanması anlamına gelir. günümüzde, geleceğin uzun vadeli ve derinlemesine planlanmasının imkansız olduğu görüşünden hareketle, bir planlama belgesi olarak anayasaların da başarısızlığa uğraması ihtimali hayli fazladır (Gözler, 1998:112-113).

IV. TOPLUMSAL SÖZLEŞME KAVRAMINDAN NE ANLAMALIYIZ?

Toplumsal sözleşme teorisi her ne kadar devletin kuruluşu ve meşrulaştırılmasına odaklanmış olsa da, aslında bu meşruiyetin toplumsal sözleşme teorisinin diğer yaklaşımlarıyla birlikte düşünüldüğünde bir anlam ifade edeceğini belirtmek gerekir. Toplum bireylerine karşılıklı faydalar sağlama, toplum bireylerini siyasal olarak eşit kabul etme, devletin görev ve fonksiyonlarının sınırları ve toplumsal sözleşmenin geçerlilik şartları konusunda getirdiği yaklaşımlarla, toplumsal sözleşme teorisi siyasal toplumun temelleri hakkında önemli mantıksal temeller sunmaktadır.

Toplumsal sözleşmenin olmadığı bir ortamda, “doğa durumu” koşullarında insan ve mülkiyet haklarından bahsedilememektedir. Bunun sebebi, bu hakları içeren bir hukuk düzeni ile bu düzeni sağlamakla görevli bir devletin var olmasıdır. Böyle bir ortamda doğal olarak her birey, zamanının çoğunu kendisi için bir hak olarak gördüklerini korumak ve savunmak için harcayacaktır. Koruma ve savunmanın tüm toplum bireylerinin ortak rızası ile belirlenen bir kurallar setine bağlanması ile toplumsal bir düzene geçişin ilk adımı atılmış olacaktır. Bu ortak rızayı hukuk düzeninin kurulmadığı bir durumda kavramsal olarak algıladığımızda, bir toplumsal sözleşmeden bahsetmiş oluruz (Buchanan, 2001: 4-5). Bu anlamda toplumsal sözleşme teorisi daha çok devletin niçin ve neden meşrulaştırıldığının gerekçelerini ortaya koymaya çalışır ve bu yönüyle *soyut* bir kavram olmaktan öteye geçmez (Brennan ve Buchanan, 1980: 4). Nitekim, birçok düşünür toplumsal sözleşmeyi kurgusal, hipotetik veya metafor bir kavram olarak ifade etmiştir. Sonuç olarak toplumsal sözleşme teorisinden ne anladığımızla ilgili ilk olarak vurgulanması gereken husus, onun *devletin temellendirilmesi ve meşrulaştırılması amacıyla kullanılan metafor bir kavram* olmasıdır.

Toplumsal sözleşme teorisinin bir diğer önemli konusu, bireylerin kendi özel çıkarlarından fedakarlık yapmaksızın sözleşmeden fayda sağlamayı arzulamalarıdır. Bu durumda toplumsal sözleşme, sadece her bireyin işbirliğinden faydalar elde etmesi durumunda mümkün olacaktır (Buchanan, 1988a: 135). Özel çıkara sahip ve faydacı bireylerin yapacakları sözleşmeden kendi lehlerine fayda sağlamalarında kilit nokta ise *mübadele*dir (Brennan ve Buchanan, 1980: 4). Bu yönüyle *toplum bireylerinin sözleşme sürecinden faydalar elde etmek için mübadelede bulunmaları* toplumsal sözleşme teorisinin diğer bir anlamına işaret etmektedir.

Siyasal alandan toplumun tüm bireylerinin fayda elde etmesinin ön koşulu, toplumun tüm üyeleri arasında *siyasal eşitliğin* sağlanmış olmasıdır (Buchanan, 1989: 174). Siyasal eşitliğin gerçekleşebilmesi için devletin tüm toplum bireylerine eşit mesafede olması gerekir. Toplumsal sözleşmenin adaleti açısından *bazı birey ve grupların sözleşme sürecine katılmalarına izin verilir-*

ken, bazı birey veya grupların ise bu sürecin dışında bırakılmaması gerekir (Yazıcı, 2009: 249-250).

Toplumsal sözleşmenin diğer bir özelliği, onun tüm toplum bireyleri arasında yapılmış olmasıdır. Yoksa sözleşme toplumla devlet arasında yapılmaktadır. Devlet bu sözleşmenin tarafı değil, sonucu olmaktadır. Böylece, devletin meşruluğu da toplum bireylerinin sözleşme ile tanımış olduğu sınırlar içinde kalmasını gerektirmektedir (Erdoğan, 2009; 67-6). Sonuç olarak, toplumsal sözleşme teorisi bu anlamıyla, *sözleşme ile yetkilendirilmiş sınırlı devlete* işaret etmektedir.

Toplumsal sözleşme sürecine tüm toplum bireylerinin katılabildiği varsayımından hareketle, toplumsal sözleşmenin yapılması veya yapılamaması açısından dört farklı sonucun ortaya çıkma ihtimali vardır;

Birincisi, sözleşme yapmak üzere bir araya gelen her bir birey veya grubun sadece kendi kararının uygulanmasını istemesi, diğer bir ifadeyle her insanın diğer bütün insanlara karşı bir savaş halinde bulunduğu doğa durumunda (Brennan ve Buchanan, 1980: 4) kalmaya devam etmesidir. Böyle bir durumda toplumsal sözleşmenin gerçekleşmemesi sebebiyle, birey ve gruplar çatışma halindeki başlangıç doğa durumunda kalmaya devam ederler.

İkincisi, çoğunluk grubunun, azınlık grubunu sözleşmeye zorlaması ve baskı kurması durumudur. Böyle bir durumda sözleşme yapılmış olsa bile bu gerçek bir toplumsal sözleşme olmaz. Çünkü toplumsal sözleşmenin gerçekleştirilmesinde hiçbir bireye baskı ve hilenin olmaması önemli önkoşullardan birisidir. Bir kimsenin fiziksel şiddet veya diğer bir şekilde tehdit edilerek sözleşmeye ve anlaşmaya zorlanması, baskı ve hilenin varlığını gösterir. Bu durumda, bireylere baskı ve şiddet uygulanarak yapılan sözleşme ile bu baskı ve şiddete maruz kalanların *doğa durumunda* bulunması arasında gerçek bir farklılık olmayacağı gibi, yapılan sözleşmenin de bir güvenilirliği olmayacaktır (SEP, 2007).

Üçüncüsü, çoğunluk kararının azınlık tarafından kabul edilmemesi ve azınlığın sadece kendi kararının kabul edilmesini istemesi sebebiyle, çoğunluğun azınlığın kararını kabul etmesidir. Böyle bir durumda da yapılan sözleşme gerçek bir toplumsal sözleşme olmamaktadır.

Dördüncüsü, gerek çoğunluk ve gerekse de diğer grupların ve dolayısıyla her bir bireyin tercih ve kararlarının ortak rızayla kabul edildiği bir durumdur. Böyle bir durumda ise, toplumsal sözleşmenin gerçekleşme ihtimali çok yüksektir. Burada toplumsal sözleşmenin önemli bir özelliği daha ortaya çıkmaktadır. *Toplumsal sözleşme, müzakereye konulan her konunun her birey veya grup tarafından tam uzlaşmayla kabul edilmesi demek değildir. O daha çok, müzakere edilen her bir konunun her bir farklı birey veya grubun rıza göstereceği, bir arada yaşama iradesini yansıtan ortak bir konuma getirilmesidir* (Erdoğan, 2010; Ensaroğlu, 2006).

Toplumsal sözleşme teorisi geçerlilik süresi yönünden de değerlendirilebilir. Toplum bireylerinin belirli bir dönemde yapmış olduğu sözleşmenin değişmezliği, sonraki nesillerin farklı bir sözleşme yapma isteği ile anlamını yitirebilir. Zira sözleşmenin mantığında toplum fertlerinin ona rıza göstermeleri varsayımı yatmaktadır. Dolayısıyla *sözleşmenin, farklı bir dönemde sözleşmeye onay verecek olan toplum bireylerince değişime tabi tutulabilmesi mümkündür* (Erdoğan, 2009: 68).

V. TOPLUMSAL SÖZLEŞME ANLAYIŞI ANAYASA YAPIMINDA ESAS ALINABİLİR Mİ?

Toplumsal sözleşme teorisi her ne kadar siyasi toplumun temelleri ve devletin meşruiyetine ilişkin mantıksal temeller sunsa da, bu onun kavramsal, soyut veya kurgusal bir kavram olmasını engellememektedir. Günümüz toplumları ise, anayasa, kanunlar ve bunlara bağlı mevzuattan oluşan yazılı kurallar setiyle yönetilmekte ve toplum bireyleri bu yazılı kurallar setine uymak durumunda kalmaktadırlar. Bu noktadan hareketle çalışmanın bu bölümünde, soyut toplumsal sözleşme mantığının getirdiği yaklaşımların, bir yazılı kurallar seti olarak anayasa üzerinde ne ölçüde uygulama alanı bulabileceğinin ortaya konması amaçlanmıştır.

Toplumsal sözleşmenin kabul edilmesi bir yönüyle devlet denen organizasyon veya egemene toplum üyelerinin *itaat* etmesi anlamını taşır. Bu itaatin kaynağı, sözleşmede alınan kararlar ve oluşturulan kurallar setinin tam olarak uygulanmasının devlet tarafından *taahhüt edilmiş olması* ve bu konuda *yetkilendirilmesidir* (Jasay, 1998: 151). Bu taahhüt aynı zamanda devletin varlığı ve meşruiyetini teminat altına alır. İşte toplumsal sözleşme teorisinin anayasa üzerindeki ilk uygulama alanı esas itibarıyla bu noktada kendini göstermektedir. Buna göre; *anayasa, toplum bireylerinin yapmış oldukları toplumsal sözleşme ile yetkilendirilen devletin yetki alanı ve meşruiyetinin sınırlarını gösteren, görev alanının kapsamını belirten temel bir belgedir* (Erdoğan, 2009: 68). Hayek, devletin bu yetki ve görevlerini kullanırken tüm gücünü *genel kabul görmüş ilkelere* göre uygulaması gerektiğini, devletin gücünün belirli ve kalıcı sınırlar dahilinde kullanılmasının özgür bir toplumun var olması ve yaşaması için çok büyük öneme sahip olduğunu ifade etmektedir (Hayek, 1960:181).

Önceki bölümde toplumsal sözleşme sürecinde bazı birey ve grupların sözleşme sürecine katılmalarına izin verilirken, bazı birey veya grupların bu sürecin dışında bırakılmaması gerektiği ifade edilmişti. Diğer bir ifade ile siyasal eşitliğin gerçekleşebilmesi için devletin tüm toplum bireyelerine eşit mesafede olmasının, gerçek bir toplumsal sözleşmenin önemli şartlarından biri olduğu dile getirilmişti. Gerçekten de, bir toplumda bir grubu oluşturan bireylerin belirli bir kurallar setine tabi olmasına karşılık, başka bir grubun üyelerinin farklı bir yasal çerçeveye bağlı kalma olanağı, gerçek bir toplumsal sözleşmeyi ifade etmeyecektir (Buchanan, 2001: 5). Oysa, anayasal aşamada sözleşme yapılırken

her bireye eşit muamele edilmesi, bireysel hakların korunmasını da sağlamış olur. Böylece anayasada belirlenen kurallar bütününün tüm bireylere eşit ve tarafsız davranması temin edilmiş olur (Mueller, 1993:414). Bu açılarından değerlendirdiğimizde toplumsal sözleşmenin anayasal boyutta ikinci uygulama alanının, *siyasal eşitlik kriteri* üzerine olacağını söyleyebiliriz.

Holcombe hukuk düzeninin herkese eşit şekilde uygulanmasında konuyu toplumsal sözleşme perspektifinden değerlendirirken, toplum bireyleri tarafından sözleşmenin uygulanması konusunda yetkilendirilen devletin temel görevinin; bireylerin can, mal ve mülklerinin korunması olduğunu ifade etmektedir (Holcombe, 1994:36). Ancak, günümüzde temel hak ve hürriyetler Holcombe'un ifade ettiği gibi sadece can ve malların korunması ile sınırlı olmamakta; ifade, fikir, inanç, teşebbüs, seyahat gibi hak ve hürriyetlerin yanı sıra, iç güvenlik, dış güvenlik, diplomasi, adalet hizmetleri gibi tam kamusal mal ve hizmetler de söz konusu olmaktadır. Buchanan bu hizmetleri yerine getirmeyi üstlenmiş bir devleti “koruyucu devlet” olarak adlandırırken, Nozick “*minimal devlet*”, 19. yüzyıl filozofları ise “*gece bekçisi devlet*” olarak adlandırmışlardır (Buchanan, 1989: 175). Yukarıdaki ifadeler, toplumsal sözleşmenin diğer bir anayasal boyutu olarak, *temel hak ve hürriyetlerin korunması ile tam kamusal mal ve hizmetlerin yerine getirilmesi ve bunun vergi gelirleriyle karşılanması* konusunu karşımıza çıkarmaktadır.

VI. SÖZLEŞME PERSPEKTİFİNDEN VERGİ HÜKÜMLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Günümüzde birçok ülkenin anayasasında vergileme ile ilgili hükümlere yer verildiği görülmektedir. Önceki bölümde toplumsal sözleşmenin anayasa üzerinde uygulanabilirliğini değerlendirirken ifade ettiğimiz üzere, devletin üstlenmiş olduğu görevler ile bu görevlerin finansman kaynağı olarak vergiler arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Şöyle ki, Holcombe'a göre, devletin bireylerin can, mal ve mülklerini koruma görevinin karşılığı, bireylerin üretimlerinden alacak olduğu pay yani vergidir. Böylece can ve mallarının korunması konusunda aralarında anlaşma yapan *bireyler* ile, bireylerin bu görevi yerine getirmek üzere yetkilendirdikleri *devlet* arasında bir “*koruma-vergi*” etkileşimi de sağlanmış olacaktır. Holcombe böyle bir devlet modelinin temel özelliklerini ise şu şekilde belirtmektedir (Holcombe, 1994:36);

“(1) Devlet, potansiyel baskı tehdidi, şiddet veya zorlamaya karşı hakları tesis eder, (2) Bireyler iyi tanımlanmış vergi kuralları karşılığında devlet tarafından vergilendirilmeye razı olurlar. Çünkü devletin vergilendirmesinin bir sınırı olması halinde hem bireyler hem de devlet, düzenin olmadığı anarşi veya doğa durumuna göre, daha iyi bir durumda olacaklarını bilirler, (3) Devlet tarafından bireyin üretiminden bir gelir elde edilmesi, bireylerin korunmasında teşvik edici bir unsurdur. Devlet vatandaşlarını koruyarak, aynı zamanda elde edeceği geliri de korumuş olur. Böylece devletin temel özelliği ortaya çıkmış

olur: “koruma karşılığında alınan bir pay (vergi)”, (4) Mübadelenin bir tarafında yer alan devletin temel karakteristiği onun monopolist olmasıdır” (Holcombe, 1994:36).

Toplumsal sözleşmeye dayalı devlet modeli ile ilgili görüşlerini yukarıda ifade etmeye çalıştığımız Holcombe’un bu aşamada anayasaya şu önemli temel özellikleri atfettiğini görüyoruz (Holcombe, 1994:51); “Anayasa bireyler için iyi tanımlanmış bir hak ve yükümlülükler düzenini kurar ve bu düzene uymayı bir gereklilik haline getirir. Diğer taraftan anayasa bireyler arasında yapılmış olan uzun süreli bir sözleşmeyi ifade eder ve bu sözleşme tarafların onayı olmaksızın değiştirilemez. Böylece bireylerin korunması teminat altına alınmış olur. Kendisine yetki verilen devlete ise, bu korumanın sağlanması için karşılığında vergi ödenir. Koruma faaliyeti bireylerin hem can ve mal, hem de ekonomik olarak korunmasını kapsar”.

Aşağıda bu bakış açısıyla önce anayasamızdaki mevcut vergi ile ilgili ve ilişkili hükümler, daha sonra da bu hükümlerin toplumsal sözleşme perspektifinden değerlendirilmesi konularına yer verilecektir.

A. 1982 ANAYASASINDA VERGİ VE VERGİYLE İLİŞKİLİ HÜKÜMLER

1982 Anayasası’nda vergileme ile ilgili hükümleri; 73. 91 ve 167. maddelerde sayılmıştır. Anayasadaki vergi hükümleriyle bağlantılı diğer hükümler ise 2. ve 10. madde hükümleridir.

Anayasanın 2. maddesi; “Türkiye Cumhuriyeti,.....sosyal bir hukuk devletidir”, 10. maddesi ise; “Herkes, ...ayrım gözetmeksizin kanun önünde eşittir. Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür. Bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz. Çocuklar, yaşlılar, özürlüler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz. Hiç bir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınmaz. Devlet organları ve idare bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadır” şeklindedir.

Vergisel düzenlemeleri konu alan 73. madde ise, “Vergi Ödevi” başlığı altında aşağıdaki düzenlemelere yer vermiştir:

“Herkes kamu giderlerini karşılamak üzere, mali gücüne göre vergi ödemekle yükümlüdür,

Vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı, maliye politikasının sosyal amacıdır,

Vergi, resim, harç ve benzeri yükümlülükler kanunla konulur, değiştirilir veya kaldırılır,

Vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülüklerin muaflık, istisnalar ve indirimleriyle oranlarına ilişkin hükümlerinde kanunun belirttiği yukarı ve aşağı sınırlar içinde değişiklik yapmak yetkisi Bakanlar Kuruluna verilebilir”.

1982 Anayasası'nın vergisel düzenlemeleri konu alan ikinci maddesi 91. madde olup, “*Türkiye Büyük Millet Meclisi, Bakanlar Kurulu'na kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi verebilir. Ancak sıkıyönetim ve olağanüstü haller saklı kalmak üzere, Anayasanın ikinci kısmının birinci ve ikinci bölümlerinde yer alan temel haklar, kişi hakları ve ödevleri ile dördüncü bölümünde yer alan siyasi haklar ve ödevler kanun hükmünde kararnamelerle düzenlenemez*” ... şeklindedir. Bu maddede yer alan düzenlemeler ile Bakanlar Kurulu'na Kanun Hükmünde Kararname çıkarma yetkisi verilmekte ve bu yetki çerçevesinde olağanüstü dönemlerde vergisel düzenlemeler yapılabilmektedir.

Anayasanın vergi ile ilgili düzenleme getiren diğer bir hükmü ise, 167. maddede ve “*Dış ticaretin ülke ekonomisinin yararına olmak üzere düzenlenmesi amacıyla ithalat, ihracat ve diğer dış ticaret işlemleri üzerine vergi ve benzeri yükümlülükler dışında ek mali yükümlülükler koymaya ve bunları kaldırmaya kanunla Bakanlar Kurulu'na yetki verilebilir*” şeklinde yer almıştır.

B. VERGİ HÜKÜMLERİNİN SÖZLEŞME PERSPEKTİFİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Öncelikle vergi hükümleriyle ilişkili 2. ve 10. madde hükümleri birlikte değerlendirildiğinde, vergilerin *kanuniliği*, vergilemede *genellik* ve *eşitlik* ilkelerini güvence altına alma bakımından her ikisinin de temel hükümler olduğu söylenebilir.

73. madde hükmü açısından ise şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür;

-Maddenin “Vergi Ödevi” başlığı, vergiyi mükellefler için bir *ödev* olarak algılatmaktadır. Bu başlık vergi mükellefleri ile devlet arasındaki ilişkide ağırlığın çok net bir biçimde devletten yana konduğunu göstermektedir (Soysal, 1986: 191).

-“*Herkes*” ibaresi vergilemede genellik ilkesini ifade etmektedir,

-Herkes, *mali gücüne göre* vergi ödemekle yükümlü tutulmaktadır.

-Herkesten *kamu giderlerini karşılması* istenmektedir.

-Vergilemede adalet ilkesinin gerçekleştirilmesi ve böylece vergilerin bir *maliye politikası aracı* olarak da kullanılması istenmektedir.

-“*Resim*”, “*Harç*” ve “*Benzeri Yükümlülükler*” de vergi benzeri gelirler olarak algılanmaktadır.

-“*...kanunla konulur, değiştirilir veya kaldırılır*” ibaresi kanunilik ilkesini ifade etmektedir.

-Bakanlar Kurulu'na *muaflık, istisna, indirim ve oranlar* konusunda değişiklik yapma yetkisi verilmektedir.

-Bakanlar Kurulu'nun değişiklik yetkisini kullanması için, ilgili Kanunda *yukarı ve aşağı sınırların* belirtilmesi gereği ifade edilmektedir.

Bu bilgiler ışığında anayasaları birer toplumsal sözleşme metinleri olarak varsayarsak, anayasanın vergi ile ilgili ve ilişkili hükümleri hakkında aşağıdaki değerlendirmeleri yapabiliriz;

73. maddenin birinci fıkrasında yer alan "*herkes... vergi ödemekle yükümlüdür*" hükmü, vergi yükünün belirli bireyler ya da toplumsal kesimlere yüklenmeyerek, ülkede yaşayanların tümüne dağıtılmasını öngörmektedir. Anayasanın 10. maddesinde yer alan; vergilerin kanuniliği, vergilerin genelliği ve eşitliği ilkelerini güvence altına alan hükümlerle 73. maddenin birinci fıkrasının hükümleri birlikte değerlendirildiğinde anılan hükümlerin toplumsal sözleşme anlayışına da uygun olduğu söylenebilir. Daha önce ifade ettiğimiz üzere, anayasal aşamada gerçek bir toplumsal sözleşme anlayışının yansıtılabilmesi için, tüm toplum bireylerinin faydasına olacak şekilde siyasal eşitlik kriterinin sağlanması gerekmektedir. Bu açıdan değerlendirdiğimizde vergilemede genellik ve eşitlik ilkelerinin, anayasal boyutta siyasal eşitlik kriterinin vergileme alanına uygulanmasının bir sonucu olduğu söylenebilir. Böylece vergi ile ilgili hükümlerin tüm toplum fertlerini yükümlü kılması, belirli kişi, grup, sektör veya bazı vergi konularının vergi dışı bırakılmaması sağlanmış olmaktadır.

Kuşkusuz genellik ve eşitlik ilkeleri sadece vergileme alanı için değil, aynı zamanda kamu hizmet ve harcamaları için de geçerlidir. Holcombe'un da ifade ettiği üzere toplum bireyleri devlete can, mal ve mülklerinin korunması görevini vermekte, devlet de bu koruma görevini bireylerden almış olduğu vergi gelirleri ile yerine getirmektedir (Holcombe, 1994: 36). Günümüz anayasalarında temel hak ve hürriyetlerin, devletin bireyleri koruma görevi de dahil olmak üzere, daha geniş bir şekilde yer aldığı görülmektedir. İç güvenliğin yanı sıra, dış güvenlik, diplomasi ve adalet hizmetleri gibi tam kamusal mal ve hizmetlerin de devlete verilen görevler arasında yer alması bunların tüm toplum bireylerini ilgilendirmesi ve siyasal eşitlik ile yakın ilişkisi sebebiyle genellik ve eşitlik ilkeleriyle bağdaşır olduğu söylenebilir.

73. maddenin birinci fıkrası açısından belirtilmesi gereken bir diğer husus, madde hükmünde yer verilen *herkes* deyimiyile ülkede yaşayan tüm insanların değil, vergi ödeme gücü bulunan ve vergi yasalarının vergiyi bağladıkları olayla veya hukuksal durumla ilişki kuranların anlaşılması gerektiğidir. Ancak '*ödeme gücü*' tabirinin bu noktada bazı açılardan değerlendirilmesi gerekecektir. İlk olarak '*ödeme gücü*' tabiri, belirlenmesi pek de kolay olmayan, biraz da kişiden kişiye değişen ve bu yönüyle subjektif karakterli bir çağrışım yapmaktadır. Bu aşamada sözleşme anlayışını anayasaya yansıtmak üzere bir araya gelen toplum fertlerinin bir kısmının kendilerini ödeme gücünden yoksun görmesi makul görünse bile, ödeme gücü olanların da kendilerini bu kategoride değerlendirmek istemeleri ihtimali her zaman söz konusu olabilecektir. '*Ödeme gücü*' tabiriyle

ilgili ikinci bir husus, ödeme gücü kriter veya kriterlerinin neye göre ve nasıl belirleneceği hususu ile ilgilidir. Örneğin ödeme gücünün belirlenmesinde gündeme gelen en az geçim indirimi, ayırma prensibi, artan oranlılık gibi çeşitli uygulamalar mevcut olsa da bunların ödeme gücünü tam olarak ne kadar yansıttığı da her zaman tartışmaya açık olabilmektedir.

Diğer taraftan vergi, hizmet ve harcama alanı genelden özele veya siyasal eşitlik alanından belirli kişi, grup veya sektörler için bireysel alana doğru kaydırsa, genellik ilkesinden özellik ilkesine doğru bir kayma söz konusu olmaktadır. Bu da anayasaları birer toplumsal sözleşme metni olmaktan uzaklaştırmaktadır. Anayasamızdaki vergi hükümlerini bu kapsamda değerlendirdiğimizde, karşımıza 73. maddenin ikinci fıkrası çıkmaktadır. İlgili hüküm gereği, vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı gibi sosyal amaçların maliye politikası uygulamaları ile gerçekleştirilmesi istense de, bunun kapsamının çok iyi belirlenmesi gerekir. Aksi durumda *sosyal amaç* adına sınırsız bir maliye politikası uygulaması vergi yükünün adaletsiz ve dengesiz dağılımına yol açma gibi bir riski de beraberinde getirebilir.

73. maddenin 3. fıkrası hükmü vergilemede kanunilik ilkesine yer vermektedir. İlgili fıkradaki hüküm ile, demokratik bir sosyal hukuk devleti olan Türkiye'de, Türk milleti adına vergilerin konulup, kaldırılması ve değiştirilebilmesinin millet temsilcilerinden oluşan TBMM'nin yetkisi dahilinde olduğu ifade edilmekte ve bu düzenleme ile temsilsiz vergi olmaz ilkesi anlam kazanmaktadır (Güneş, 1998: 97). Bu düzenleme aynı maddenin ikinci fıkrasında yer alan hukuk devleti ilkesiyle de uygunluk göstermektedir. Hukuk devletinde en önemli hukuki metinler, anayasa, kanunlar ve diğer mevzuat hükümleridir. Ancak, gerek Anayasa'nın 73. maddesinde Bakanlar Kurulu'na "Vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülüklerin muaflık, istisnalar ve indirimleriyle oranlarına ilişkin hükümlerinde kanunun belirttiği yukarı ve aşağı sınırlar içinde değişiklik yapma yetkisi" verilmesi, gerekse de 91. madde hükmüyle "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, Bakanlar Kurulu'na kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi verebilmesi" ve sıkıyönetim ve olağanüstü hallerde bu kanun hükmünde kararnamelerle vergisel düzenlemeler yapılabilmesi vergilerin kanuniliği ilkesi ile bağdaşmamaktadır. Özellikle 73. maddenin 4. fıkrası uygulamasında Bakanlar Kurulu'na indirim ve oranlarda değişiklik yapma konusunda kanunlarla oldukça geniş yetkiler verilmekte ve Bakanlar Kurulu'nun bu yetkisini kullanmada aşırıya gitmesi, mevcut bir verginin ortadan kaldırılması ya da yeni bir verginin ihdası gibi sonuçlar ortaya çıkarabilmektedir. Ayrıca, Bakanlar Kurulu'na vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülüklerin muaflık, istisnalar ve indirimleriyle oranlarına ilişkin hükümlerinde kanunun belirttiği yukarı ve aşağı sınırlar içinde değişiklik yapma yetkisi veren 73. maddenin 4. fıkrasında yer alan aşağı ve yukarı sınırlarla ilgili anlatım zayıflığı vardır. İndirim ve oranlara ilişkin aşağı ve yukarı sınırlar belirlenmesi kolay ve anlaşılır olmasına karşın, istisna ve muafiyetlerde nasıl bir sınırlama getirilebileceği belirsizlik ortaya

çıkarmaktadır. İstisna ve muafiyetlerde değişiklik yapmak demek olmayan bir istisna ve muafiyeti yasaya koymak anlamına gelebileceği gibi var olan bir istisna veya muafiyeti yasadan çıkarmak anlamına da gelebilir. Böyle bir düzenlemede değişikliğin boyutunu aşan bir durum ortaya çıkarmaktadır (Güneş, 1998:162).

Daha önce ifade edildiği üzere, toplumsal sözleşme teorisinde devletin meşrulaştırılmasına yönelik, toplum ile devlet arasındaki soyut, kavramsal ve metaforik *itaat-taahhüt, yetkilendirme* ilişkisi, anayasal boyutta devletin yetki ve görev alanının sınırlarını belirleyen ve ona meşruiyet kazandıran bizzat anayasa hükümleri ile somuta indirgenmiş olmaktadır. Ülkemiz gibi parlamenter sistemlerde halk adına parlamentolar yetkili olduğu için, toplumsal sözleşmenin anayasaya kanunilik ilkesi açısından yansımada, tüm toplum bireylerinin karar ve tercihlerinin bir diğer deyişle siyasal eşitlik kriterinin sağlanması büyük önem arz etmektedir. Diğer durumlarda anayasalar, çoğunluğun veya azınlığın dayatmasıyla veya bazı birey-grupların dışarıda bırakılması ve iradelerine başvurulmamasıyla hazırlanan ve toplumsal sözleşme mantığını yansıtmayan metinler olarak kalmaktadırlar.

73. maddenin dördüncü fıkrası hükmü genellik ilkesi açısından değerlendirildiğinde ise, vergileme ile ilgili kural olarak yasama organına ait olan yetkinin, muafık, istisna, indirim veya oran değişikliği şeklinde ve kanunun belirttiği yukarı ve aşağı sınırlar içinde kalmak koşuluyla yürütme organı olarak Bakanlar Kurulu'na verildiği görülmektedir. Söz konusu hüküm, yukarıda ifade ettiğimiz genellik ve eşitlik ilkeleriyle çelişmektedir. Mali mevzuat hükümlerimiz incelendiğinde de anayasadan alınan bu yetkinin, çok geniş bir uygulama alanı bulunduğu dikkati çekmektedir. Bu hüküm, özellikle vergilemede bazı kesimlerin, sektörlerin veya alanların vergi dışı kalmalarına sebebiyet vermektedir. Anayasamızın 73. maddesinin birinci fıkrasında herkesten kamu giderlerini karşılamak üzere vergi istenmekte, aynı maddenin hemen dördüncü fıkrası ile bundan vazgeçilerek vergilemede Bakanlar Kurulu'nun belirleyeceği alanlarda bazı vergi mükellefleri, vergi konuları ve vergiye tabi alanların vergi oranları ve indirimler yoluyla vergi dışı kalmasının önü açılmaktadır. Bu perspektiften değerlendirdiğimizde özellikle ihtiyari olarak belirli bölge, belirli sektör veya belirli özel veya tüzel kişilerin vergi dışında bırakılmasına yönelik uygulamaların toplumsal sözleşmenin anayasal boyutta gerektirdiği siyasal eşitlik kriteriyle çeliştiği söylenebilir.

73. maddenin ikinci fıkrası ile 4. fıkrasında yer alan hükümler vergilemede genellik ve eşitlik ilkeleri açısından birlikte değerlendirildiğinde önemli bir hususun belirtilmesi gerekmektedir. Vergi muafiyet ve istisnalarının bir gereklilikten, sosyal nedenlerden kaynaklanması veya devletin işlerliğine yönelik olarak, çeşitli kamu kurum veya kuruluşları ile kamu görevlilerine tanınması bazı açılardan gereklilik arz etmektedir.

Nitekim Anayasamızın 10. maddesinde “herkes, ... ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir. Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınmaz. Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür. Bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz. Çocuklar, yaşlılar, özürllüer, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz. Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar” denilmektedir. Böylece, kadın erkek eşitliğini sağlamada ve toplumun korunmaya ve bakıma muhtaç kesimlerinin daha iyi bir yaşam düzeyi sürmeleri için alınacak tedbirlerin eşitlik ilkesine aykırı sayılmayacağı belirtilmektedir. Bu düzenleme ilk bakışta eşitlik ilkesine aykırı bir durum arz ediyor gibi görülmekte, bireylerin doğuştan sahip olduğu onurlu bir yaşam sürdürme, maddi ve manevi varlığını bu yönde geliştirme hak ve yetkilerinin kullanılmasında devletin sosyal adalet gereğince imkan sağlama yükümlülüğünü içermektedir (Güneş, 1998:108). Bugün, toplumumuzda yaklaşık 7 milyon civarında özürllü, kimsesiz veya bakıma muhtaç insan olduğu düşünüldüğünde, bu insanlara yönelik sosyal boyutlu mali hükümleri diğerlerinden ayırma gereği ortaya çıkmaktadır. Bunun önemli bir sebebi de, halihazırda veya ileride toplumun tüm üyelerinin normalde beklenmese bile gerçekte böyle durumlarla karşılaşabilecek olmasıdır. Üstelik sosyal hukuk devletinin bir gereği olarak devletin bu konuda yapacağı girişimlere toplumsal uzlaşıya yakın bir görüşle toplumun tepki gösterme ihtimali de yok denecek kadar az olabilecektir. “Tüm toplumun ortak değeri olacak kadar sosyal” ilkesini ifade eden sosyal içerikli bir istisna ve muafiyet yerinde görülebilir. Ayrıca bu durumda olanların el verdiği ölçüde toplumsal yaşama katılımı ve toplumsal olanaklardan yararlanması, siyasal eşitlik kriterinin sağlanması ve temel hak ve hürriyetler bakımından bir hak kaybı olmaması açılarından da büyük önem arz etmektedir.

Anayasada vergi hükümleriyle ilgili olarak 73. maddede geçen “benzeri yükümlülükler”, “vergi yükünün adaletli dağılımı”, “vergi yükünün dengeli dağılımı”, “sosyal amaç” ibareleri ile 167. maddede geçen “ek mali yükümlülük” ibareleri de bu perspektiften değerlendirilebilir. Genel olarak değerlendirdiğimizde herhangi bir tehdit, baskı ve zorlamaya maruz kalmadığı varsayılan toplum bireylerinin sözleşme mantığı içerisinde müzakere ettikleri anayasaya ve içerisindeki hükümlerinde yer alan açık olmayan, anlaşılmayan ve muğlak ifadelere rıza göstermeleri söz konusu olamayacağına göre, anayasada geçen ifadelerin ve kavramların da tüm toplum bireylerinin okuduğunda aynı anlamı çıkarabilecekleri kadar açık ve net bir şekilde ifade edilebilmesi, toplumsal sözleşme mantığının anayasaya yerleşmesi bakımından önem arz etmektedir.

Anayasamızın vergi hükümleri toplumsal sözleşme teorisinin değişmezliği ve geçerlilik süresi yönünden değerlendirildiğinde, onu yapan toplum bireyleri veya sonraki toplum bireyleri onay verdiği sürece, onun değişmeyeceği ve ge-

çerliliğini sürdüreceği söylenebilir. Holcombe'un vurguladığı gibi, anayasa bireyler arasında yapılmış olan uzun süreli bir sözleşmeyi ifade eder ve bu sözleşme tarafların onayı olmaksızın değiştirilemez. Böylece bireylerin korunması teminat altına alınmış olur (Holcombe, 1994:51). Ancak sözleşmenin değişmezliği, onu gerçekleştiren toplumdan başka bir toplumun farklı bir sözleşme yapma isteği ile anlamını yitirebilir ve değişime tabi tutulabilir. Ancak bu değişiklik için önemli bir şart, daha önce vurguladığımız gibi toplum bireylerinin ortak rıza göstermeleri ve siyasal eşitliğe sahip olabilmeleridir. Nitekim Yazıcı'nın ifade ettiği gibi 1924, 1961 ve 1982 anayasaları için bu şartlar yerine gelmediği, diğer bir deyişle halkın katılımı ve serbest iradesine dayanmadığı için bu anayasaları gerçek bir toplumsal sözleşme belgeleri olarak kabul etmek zordur.

SONUÇ

Türkiye'de de yeni anayasa tartışmaları son dönemde yoğun olarak gündeme oturmuş durumdadır. Anayasa yapımını tüm yönleriyle tartışan bazı anayasa düşünürlerinin değerlendirme alanlarından birisi de, toplumsal sözleşme teorisinin anayasa üzerine olan uygulaması üzerinedir.

Batı felsefi anlayışında toplumsal sözleşme teorisi, esas itibarıyla devletin kuruluşu ve meşruiyetine ilişkin olarak ve "siyasi toplumun temeli, toplumu oluşturan bireyler arasındaki karşılıklı anlaşma ve rızaya dayanmaktadır" şeklinde anlamıyla ortaya konulmuş önemli bir kavramdır.

Gerek batı düşüncesinde ve gerekse de Türkiye'de konu hakkında lehte görüşler ileri süren düşünürlerin değerlendirme ve fikirleri ışığında, teorisinin anayasa üzerine uygulama alanı şu noktalar etrafında toplanmaktadır; toplumsal sözleşmeye dayalı bir anayasa, devletin yetki alanı ve meşruiyetinin sınırlarını gösteren, görev alanının kapsamını belirten temel bir belgedir. Bu belgenin tüm toplum bireyleri için siyasal eşitlik kriterini sağlaması ve tüm toplum fertlerine eşit mesafede olması genel kural olmalıdır. Anayasa yapım sürecine tüm toplum fertlerinin katılabilmesi ve hangi şartlarda birlikte yaşayabileceklerini tartışıp hak ve menfaatlerini karşılıklı olarak güvence altına alabilmeleri, söz konusu toplum bireylerinin anayasayı "ortak rıza" ile kabul etmelerinde büyük önem arz eder ve bu süreçten tüm toplum fertleri faydalar elde eder. Toplumsal sözleşme teorisinin anayasal boyutta tüm toplum bireylerinin faydasına olmasında önemli bir kriter, bir taraftan temel hak ve hürriyetler ile diğer hizmetlerin devlet tarafından korunması ve teminat altına alınması, diğer taraftan bu hizmetlerin yerine getirilmesi karşılığında istenen gelirlerin (vergi) toplum bireyleri tarafından karşılanmasıdır.

Diğer taraftan, toplumsal sözleşme teorisinin devletin kuruluşu ve meşruiyetini açıklamada yetersiz olduğunu ileri süren görüşler de vardır. Bu görüşü savunanlar; toplumsal sözleşmenin tarihsel bir gerçeklik olmadığını, bilimsel bir temele dayanmadığını, tarihi ve sosyolojik gerekçelere uygun olmadığını ileri sürmektedir. Ayrıca, toplumsal sözleşmenin tüm toplum bireylerinin oy birliği

ile yapıldığı için değiştirilmesinin de toplumun tüm bireylerinin rızasını gerektirdiği, ancak bunun pratikte mümkün olamayacağı ve bundan anayasaların değişmezliği sonucunun çıktığını ifade etmektedirler

Toplumsal sözleşme hükümlerini anayasada yer verilen vergi hükümleri açısından değerlendirdiğimizde, genellik, eşitlik, kanunilik ve sınırlı devlet ilkelерinin dolaylı veya direkt olarak vergi alanı ile ilgili olduğu söylenebilir. Örneğin toplumsal sözleşme teorisinin devletin kuruluşu ve meşrulaştırılmasına ilişkin olarak kullanılması, teorisinin genel bir yaklaşımını ifade etse de, toplum bireylerinin korunma ve savunmasını sağlamakla görevlendirilen devletin bu hizmeti yerine getirmesi için gelire (vergi) ihtiyacı olması anayasal boyutta hizmet-vergi ilişkisi sonucunu doğurmaktadır. Yine onun genel bir yaklaşım olarak sınırlı bir devlet anlayışına işaret etmesi de, sınırlı olduğu alandaki hizmetlerin yerine getirilmesinin vergilerle karşılanacağı yönüyle dolaylı da olsa yine vergi alanıyla ilgili olmaktadır.

Genel olarak değerlendirdiğimizde, toplumsal sözleşme teorisi kavramsal, metaforik bir anlamı ifade etse de, onun devletin meşruiyeti ve sınırlı devlete yaptığı vurgu, diğer taraftan siyasal eşitlik kriteri ile ilgili yaklaşımı, gerek batı anlayışı ve gerekse de Türkiye'deki düşünürlerce dikkate alınmaktadır. Bu yönleriyle de günümüzde anayasalar üzerinde uygulama alanı bulabilmektedir. Türkiye'de yeni anayasa veya anayasa değişikliği tartışmaları gündeminde, vergi alanı ile ilgili hükümlerin bu perspektife uygun veya eksik yönlerinin olduğu, ilgili bölümdeki değerlendirmelerimizden de anlaşılmaktadır.

Bu noktada Türkiye'de yeni bir anayasanın veya anayasa değişikliğinin tüm toplum bireylerinin katılımıyla ve ortak rızasıyla hazırlanacağına ilişkin bir mutabakata varılmışsa, anayasanın vergisel hükümlerinin de bu perspektife uygun olmasının nasıl sağlanabileceği sorusu gündeme gelmektedir. Buna göre; yapılabilecek bir anayasa değişikliğinde göz önünde bulundurulması gereken hususları birkaç nokta üzerinde toplamak mümkündür.

1982 Anayasası'nın vergilemeye ilişkin hükümleri düzenleyen temel maddesi olan 73. maddenin "Vergi Ödevi" başlığı, vergiyi mükellefler için bir *ödev* olarak algılatmaktadır. Bu başlık vergi mükellefleri ile devlet arasındaki ilişkide ağırlığın çok net bir biçimde devletten yana konduğunu göstermektedir. Oysa vergilendirme ilişkisinde mükellefe bir takım ödevlet yüklemenin de ötesinde, onu devlete karşı koruyan düzenlemelere de ihtiyaç vardır. Öncelikle mevcut vergi hükümlerini düzenleyen vergi ödevi başlığı mali hükümler ya da vergilemeye ilişkin hükümler olarak değiştirilmelidir. Ayrıca, madde hükümleri arasında mükellefin hak ve ödevlerini anayasal güvenceye alacak düzenlemelere yer verilmelidir. Mevcut düzenlemelerde yer alan genellik, eşitlik ve kanunilik ilkelerinin, yeni veya değiştirilen anayasa hükümleri içerisinde de yer alması gereğini belirtmek gerekir. Öte yandan, anayasanın 73. maddesinin ikinci fıkrasında yer alan maliye politikasının sosyal amaç fonksiyonu ile dördüncü fıkrada

sında yer alan ve genellik ve eşitlik ilkelerini bozucu muafiyet ve istisnalara ilişkin hükümlerinin yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Her iki fıkra hükmü ile bir taraftan sosyal amaç fonksiyonuna yönelik sınırsız maliye politikası uygulamalarına, diğer taraftan belirli kişi, grup, sektör veya bazı vergi konularının vergi dışı bırakılmasına yönelik muafiyet ve istisna uygulamalarına (uygulamada çok geniş yer bulunduğu üzere) imkan sağlanmış olmaktadır. O halde vergi hükümleri açısından; genellik, eşitlik, kanunilik ilkelerinin mi, yoksa bu ilkeleri bozucu etkisi olan muafiyet ve istisnalar ile sosyal amaç adına sınırsız maliye politikası uygulamalarının mı tercih edileceğinin belirlenmesi önem arz etmektedir.

Bu aşamada “*genellik, eşitlik, kanunilik ilkelerinin tercih edilmesi, muafiyet, istisna ve sosyal amaca yönelik maliye politikalarının kapsamının ise ‘tüm toplumun ortak değeri olacak kadar sosyal’ ilkesi ile sınırlı tutulması*” yararlı olacaktır. Bu amaçla mükelleflerin asgari yaşamlarını sürdürebilmeleri için ihtiyaç duyulan gelir düzeyi belirlenerek, asgari geçim düzeyinin altında gelir elde edenlerin vergi dışı bırakılması asgari geçim düzeyinin altında gelir elde edenlerin gelirini de bu düzeye eşitleyecek gelir transferi yapılması toplum bireylerinin üzerinde uzlaşa sağlayacağı bir konu olacaktır. Böylece bu ilkenin bir gereği olarak, devletin sosyal politikalarıyla ilgili olan toplum bireylerinin, mümkün olduğu ölçüde toplumsal yaşama katılımı ve toplumsal olanaklardan yararlanması mümkün olabilecektir. Bu, ayrıca siyasal eşitlik kriterinin sağlanarak, söz konusu toplum bireylerinin temel hak ve hürriyetler bakımından bir hak kaybına uğramamaları açısından da önem arz etmektedir. Diğer taraftan anayasada önemli vergileme ilkeleri olarak genellik, eşitlik ve kanunilik ilkelerinin muhafaza edilmesi ile de, vergi alanının bahsettiğimiz özel durumlar dışında tüm toplum fertlerini yükümlü kılması mümkün hale gelecek ve böylece gelir, hizmet ve harcama alanının da genelden özele veya siyasal eşitlik alanından bireysel alana kayması önlenmiş olabilecektir. Bunun için 73. maddenin ikinci ve dördüncü fıkralarının birleştirilerek, muafiyet ve istisnaların sosyal amaca veya devletin işlerliğine (çeşitli kamu kurum veya kuruluşları ile kamu görevlileriyle ilgili olmak üzere) yönelik olarak (örneğin dış ticaret alanına ilişkin mevzuat hükümlerinde) kullanılabileceğiyle ilgili bir maddenin hüküm altına alınması gerektiğini düşünmekteyiz. Ayrıca, Bakanlar Kurulu’nun *vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülüklerin indirim ve oranlarına ilişkin hükümlerinde kanunun belirttiği yukarı ve aşağı sınırlar içinde değişiklik yapma yetkisinin, uygulamada yeni bir verginin ihdası ya da mevcut bir verginin ortadan kaldırılması sonucunu doğurabilecek şekilde kullanımını önlemek için 73. maddenin 4. fıkrasına bunu kısıtlayan bir düzenleme ilave edilmesi gerektiğini söyleyebiliriz.*

Son olarak, “toplum bireylerinin sözleşme mantığı içerisinde müzakere ettikleri anayasaya ve içerisindeki hükümlerinde yer alan açık olmayan, anlaşılmayan ve muğlak ifadelerle rıza göstermeyecekleri” mantığından hareketle, 73. maddede geçen “*benzeri yükümlülükler*”, “*vergi yükünün adaletli dağılımı*”,

“*vergi yükünün dengeli dağılımı*”, “*sosyal amaç*” ibareleri ile 167. maddede geçen “*ek mali yükümlülük*” ibarelerinin yeni veya değiştirilen anayasa hükümleri içerisinde yer almaması, bunların açık olarak tanımlanması gerektiği ifade edilebilir. Yukarıda belirtilen kavramlardan özellikle “benzeri yükümlülükler ile ek mali yükümlülükler” konusunda tanımlama problemleri yaşanmaktadır. Bu nedenle idari yargıda bir çok dava açılmakta ve açılan davalar zaten ağır yük altındaki yargıyı gereksiz yere meşgul etmektedir. Anayasamızın vergi ile ilgili hükümlerinde yer alan söz konusu belirsizlikleri gidermek amacıyla, tıpkı İspanya Anayasası'nda olduğu üzere, 73/3. fıkrası ” Mali yükümlülük getiren bütün mükellefiyetler kanunla konur, değiştirilir ve kaldırılır” hükmü getirilmesinin yararlı olabileceği söylenebilir (ÖZ, 2004: 242). Böylece anayasada geçen ifadelerin ve kavramların, tüm toplum bireylerinin okuduğunda aynı anlamı çıkarabilecekleri kadar açık ve net bir şekilde anlaşılması, toplumsal sözleşme mantığının anayasaya yerleşmesine de katkı sağlamış olabilecektir.

KAYNAKÇA

- ARSLAN, Zühtü; (2005), **Anayasa Teorisi**, Seçkin Yayıncılık San ve Tic. A.Ş., Ankara, 295s.
- BİX, Brian; (1999), **Jurisprudence, Theory and Context**, Sweet & Maxwell Ltd., London, 283s.
- BRENNAN, Geoffrey ve James M. BUCHANAN; (1980), **The Power to Tax: Analytical Foundations of a Fiscal Constitution**, Cambridge University Press, Cambridge, 231s.
- BUCHANAN, James M. (1975), **The Limits of Liberty: Between Anarchy and Leviathan**, The University of Chicago Press, Printed in: USA., 210s.
- BUCHANAN, M. James M.; (1977), **Freedom in Constitutional Contract: Perspective of a Political Economist**, College Station, Texas A&M University Press., Printed in: USA., 328s.
- BUCHANAN, James M.; (1988a), “Contractarian Political Economy and Constitutional Interpretation”, **American Economic Review**, 78 (2), ss. 135 - 139.
- BUCHANAN, James M.; (1988b), **The Political Economy of Welfare State**, The Industrial Institute for Economic and Social Research, Stockholm. ss.31.
- BUCHANAN, James M.; (1989), “Contractarian Presuppositions and Democratic Governance”, in: **Politics and Process: New Essays in Democratic Thought, Edited by Geoffrey Brennan and Loren E. Lomasky**, Cambridge University Press, Cambridge, England., ss.174-182.
- BUCHANAN, James M.; (2001), **Externalities and Public Expenditure Theory (The Collected Works of James M. Buchanan volume:15)**, Liberty Fund, Indianapolis, 502s.
- CALLINICOS, Alex; (2000), **Equality**, Blackwell Publishers Inc, Commerce Place 350 Main Street Malden, MA, USA., 160s.
- EHMAN, Robert R.; (1997), “Constitutional Contractarianism”, **Constitutional Political Economy**, 8, ss.215-224.
- ENSAROĞLU, Yılmaz; (2006), “Siyasetsizlik Söylemi Olarak Kurumlararası Mutabakat”, İnternet Adresi: <http://yenisafak.com.tr/Yorum/?t=14.12.2006&i=19432>, Erişim Tarihi: 03.09.2010.
- ERDOĞAN Mustafa; (1993), **Liberal Toplum Liberal Siyaset**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 410s.
- ERDOĞAN, Mustafa; (2010), “Anayasa Değişikliği ve Referandum”, İnternet Adresi: <http://www.stargazete.com/gazete/yazar/mustafa-erdogan/anayasa-degisikligi-ve-referandum-248232.htm>, Erişim Tarihi: 12.07.2010.

- ERDOĞAN, Mustafa; (2009), “Anayasa, Halkın Devlete Verdiği, Toplumunu Tazim Etmeyi Değil Devleti Sınırlamayı Hedefleyen Bir Yetki Berahtır”, İçinde: Demokrat Anayasa Arayışları, **Köprü Dergisi**, Sayı:105, ss.63-70.
- ERDOĞAN, Mustafa; (2007), “Anayasa Ne Anlamda Bir Sözleşmedir?”, İnternet Adresi: <http://www.stargazete.com/mobil/gazete/yazar/mustafa-erdogan/anayasa-ne-anlamda-bir-sozlesmedir-haber-137496.mob>, Erişim Tarihi: 19.05.2010.
- FİSHKİN, James S; (1989), “In Quest Of The Social Contract”, in: **Politics and Process: New Essays in Democratic Thought**, Edited by Geoffrey Brennan and Loren E. Lomasky, Cambridge University Press, Cambridge England; New York, Port Chester Melbourne Sydney, ss.183-193.
- FRIEDRICH, Carl Joachim; (1963), **The Philosophy of Law in Historical Perspective**, Second Edition, The, University of Chicago Press, Chicago, 296s.
- GAUTHIER, David; (1986), **Morals By Agreement**, Clarendon Press, New York, 367s.
- GÖZLER, Kemal; (1998), **Kurucu İktidar**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 192s.
- GÖZÜBÜYÜK, A.Şeref; (1993), **Anayasa Hukuku**, Gözden Geçirilmiş 4. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, 288s.
- GÜNEŞ, Gülsen; (1998), **Vergilemenin Yasallığı İlkesi**, 1. Baskı, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 237s.
- GÜRİZ, Adnan; (2005), **Hukuk Başlangıcı**, 10. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 276s.
- HAYEK, Friedrich A.; (1960), **The Consitution of Liberty**, Routledge & Kegan Paul Ltd, London, 569s.
- HOLCOMBE, Randall G; (1994), **The Economic Foundations of Government**, The Macmillan Press Ltd, Houndmills, Basingstoke, Hampshire RG21 2XS and London, 273s.
- JASAY, Anthony De; (1998), **Tercih, Sözleşme, Rıza: Liberalizme Yeni Bir Bakış**, Liberte Yayınları:18, Çev: Alişan Oktay, Ankara, 166s.
- KANT, Immanuel; (1986), “Ahlak Metafiziğini Temellendirme”, İçinde: **Kant, Seçilmiş Yazılar**, Çev: Nejat Bozkurt, Remzi Kitabevi, İstanbul, ss-137-209.
- KELLY, John Maurice; (1992), **A Short History of Western Legal Theory**, Oxford University Press, New York, 466s.

- KILCULLEN, John; (1996), "Rawls: The Original Position", İnternet Adresi: <http://www.humanities.mq.edu.au/Ockham/y64113.html>, Erişim Tarihi: 12.04.2010.
- KÖKER, Levent; (2009), "Türkiye'nin anayasa sorunu: toplumsal uzlaşma mı toplum sözleşmesi mi?", İnternet Adresi: http://www.sahibinde.com/index.php?route=detail_article&aid=49&id=81, Erişim Tarihi: 07.07.2010.
- KÜÇÜK, Adnan; (2010), "Anayasa Değişikliğinde İzlenmesi Gerekli Yöntem?", İnternet Adresi: <http://www.stratejikboyut.com/yazi/anayasa-degisikliginde-izlenmesi-gerekli-yontem-903.html>, Erişim Tarihi: 01.07.2010.
- McCLELLAND, John Scott; (1996), **A History of Western Political Thought**, Routledge, London, 810s.
- MUELLER, Dennis C.; (1993), "James M. Buchanan: Economist Cum Contractarian", in: **The Public Choice Approach to Politics, Economist of The Twentieth Century**, Edward Elgar, ss.403-430., Cheltenham, England, 525s.
- ÖZ, Ersan; (2004), **Vergilemede Kanunilik ve Türk Vergi Sistemi**, Gazi Kitabevi, Ankara, 258s.
- ÖZER, Attila; (2003), **Anayasa Hukuku**, Birinci Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 229s.
- PENNOCK, Roland J.; (1989), "The Justification of Democracy", in: **Politics and Process: New Essays in Democratic Thought**, Edited by Geoffrey Brennan and Loren E. Lomasky, Cambridge University Press, Cambridge England, ss.11-41.
- RAWLS, John; (1987), "The Basic Liberties and Their Priority", in: **Liberty, Equality and Law**, Ed. Sterling M.McMurrin, University of Utah Press, Salt Lake City, 205, ss. 1-87
- RAWLS, John; (1971), **A Theory of Justice**, The Belknap Press of Harvard University Press, Massachutes, 607s.
- ROUSSEAU, Jean Jacques; (1999), **Toplum Sözleşmesi**, M.E.B. Yayınları, Çev: Vedat Günyol, İstanbul, 186s.
- ROWLEY, K. Charles; (2002), **Özgürlük ve Devlet**, Çev: İbrahim Dalmış, Liberte Yayınları: 63, Ankara, 113s.
- SEP; (2007), **Contractarianism**, İnternet Adresi: <http://plato.stanford.edu/entries/contractarianism>, Erişim Tarihi: 21.05.2010.

- SOLOMON, Robert C (2004), **Adalet Tutkusu, Toplum Sözleşmesinin Kökenleri ve Temelindeki Duygular**, Çev: Ertuğ Altınay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 376s.
- SOYSAL, Mümtaz; (1986), **Anayasanın Anlamı**, 6. Bası, Ankara 1986, s.191'den aktaran: KARAKAŞ, Eser ve Elif SONSUZOĞLU; (2000), “Çeşitli Ülkelerde Anayasal İlkeler ve Türk Vergi Sisteminin Bu açıdan Değerlendirilmesi”, iç. **Anayasal Düzen**, XIII. Türkiye Maliye Sempozyumu T.C. Marmara Üniversitesi Maliye Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayın No: 12, İstanbul, ss.215-248.
- TULLOCK, Gordon ve James M. BUCHANAN; (1967), **The Calculus of Consent, Logical Foundations of Constitutional Democracy**, University of Michigan Press, Ann Arbor Paperbacks, 361s.
- YAYLA, Atilla; (2003), **Liberalizm**, Plato Film Yayınları, İstanbul, 245s.
- YAYLA, Atilla; (2010), “Anayasa Değişikliği Muhaliflerine Karşı Ne Yapılmalı?”, İnternet Adresi: <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=971024>, Erişim Tarihi: 13.08.2010.
- YAZICI, Serap; (2009); **Yeni Bir Anayasa Hazırlığı ve Türkiye, Seçkincilikten Toplum Sözleşmesi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 262s.
- YAZICI, Serap; (2009), “Sivil Anayasa Reformu”, İnternet Adresi: <http://www.taraf.com.tr/haber/33423.htm>, Erişim Tarihi: 08.09.2010.

